

MATNLARNI TAHLIL QILISHDA PSIXOLINGVISTIK YONDASHUV

Qambarov Nodirbek Mamatqodirovich

Andijon davlat chet tillar instituti,

Nemis tili nazariyasi va amaliyoti kafedrası tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada matnni psixolingvistik yondashuv asosida tahlil qilish haqida ma'lumot keltirilgan. Matnni psixologik ekspertiza qilish usullari o'rgatilgan.

Kalit so'zlar: *matn, submatn, psixologik tahlil, jarayon, lingvistik ekspertiza*

АННОТАЦИЯ: В статье представлена информация по анализу текста на основе психолингвистического подхода. Преподаются методы психологического исследования текста.

Ключевые слова: *текст, подтекст, психологический анализ, процесс, лингвистическая экспертиза.*

ABSTRACT: This article provides information on text analysis based on the psycholinguistic approach. The methods of psychological examination of the text are taught.

Key words: *text, subtext, psychological analysis, process, linguistic expertise*

Matnlarni tekshirishga lingvistik va psixolingvistik yondashuvlar fandagi matnlar nafaqat so'zlarni, balki har qanday ishora tizimlarini, masalan, musiqiy asarlar, grafik belgilar (yo'l belgilari va belgilari), pozitsiyalar, imo-ishoralar va harakatlarni (raqs, yo'l harakati signallari) anglatadi. Biroq, ko'pincha biz lingvistik vositalar bilan ifodalangan matnlar haqida gapiramiz. Matnni ekspert tahlili vazifalarini, matnni uning muallifiga nisbatan, ma'lum bir shaxs faoliyatining mahsuli sifatida va matnni ma'lum harakatlarni keltirib chiqaradigan yoki keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan rag'batlantiruvchi sifatida ajratib ko'rsatish kerak bu matnni idrok etgan shaxslarda ifodalanadi. Birinchi holda, matn yaratilish kontekstidan va ta'siridan ikkinchi holda, matnning muallifligi, shaxsning matnda aks etishi, uchinchi, eng xarakterli ekspert vaziyati matnni idrok etish va real odamlarga ta'sir qilish natijasi haqidagi savolni ko'rib chiqamiz. Ma'naviy zarar yetkazish, haqorat qilish, ijtimoiy, irqiy, milliy, diniy adovat qo'zg'atish, milliy va hokazo ustunlikni targ'ib qilish bilan bog'liq ishlarni ko'rib chiqishda aynan mana shu savol tug'iladi. Qonunchiligimizda Jinoyat va Fuqarolik kodekslarining tegishli moddalariga taalluqli ekspert topshiriqlari va huquqiy kvalifikatsiya mezonlarining mazmuni o'ta bo'sh, to'liq va noaniq bo'lgani uchun ekspertiza davomida ekspertlar ba'zan ushbu bo'shliqlarni to'ldirishga, qonun hujjatlarida belgilangan chegaralardan tashqariga chiqishga majbur bo'ladilar: protsessual vakolatlari va chet el hududiga bostirib kirish.

Tilni, matnni tahlil qilish, albatta, tilshunoslik sohasidagi chuqur maxsus bilimlarni o'z ichiga olgan ixtisoslashtirilgan ekspertiza sifatida lingvistik ekspertiza vakolatiga kiradi (Baranov, 2007). G.M. Reznik ta'kidlaganidek: "bizning jinoiy adliya tizimimiz "til ignasi"ga odatlanib qolgan. Hozir, ehtimol, kriminallashtirilgan so'zlar -tuhmat, haqorat, etnik yoki diniy adovatni qo'zg'atish, ekstremistik faoliyatga chaqirish holatlari yo'q, lingvistik ekspertiza tayinlanmaydi. "Lingvistik ekspertizaning katta qismi faqat aniq narsani isbotlashga bag'ishlangan" (Reznik, 2007, 4-bet). Biroq, nutqni real muloqotda lingvistik tuzilmalarning faoliyati sifatida tahlil qilish, shuningdek, matnlarning odamlarning psixologik

holati va harakatlariga ta'siri bilan bog'liq boshqa faoliyat shakllarini tahlil qilish sof lingvistik tahlil doirasidan tashqariga chiqadi. Ko'rib chiqish va huquqiy kvalifikatsiya predmeti, ta'rifiga ko'ra, faqat odamlarning harakatlari, shu jumladan lingvistik va boshqa belgilar vositalaridan foydalangan holda kommunikativ harakatlar kabi xilma-xilligi bo'lishi mumkin. Buning o'zi lingvistik tahlilni psixologik va psixolingvistik tahlildan ajratishning mumkin emasligini anglatadi. Biroq, nutqni real muloqotda lingvistik tuzilmalarning faoliyati sifatida tahlil qilish, shuningdek, matnlarning odamlarning psixologik holati va harakatlariga ta'siri bilan bog'liq boshqa faoliyat shakllarini tahlil qilish sof lingvistik tahlil doirasidan tashqariga chiqadi. Ko'rib chiqish va huquqiy kvalifikatsiya predmeti, ta'rifiga ko'ra, faqat odamlarning harakatlari, shu jumladan lingvistik va boshqa belgilar vositalaridan foydalangan holda kommunikativ harakatlar kabi xilma-xilligi bo'lishi mumkin. Buning o'zi lingvistik tahlilni psixologik va psixolingvistik tahlildan ajratishning mumkin emasligini anglatadi. Ushbu farqni etarlicha baholamaslik ko'pincha matnning idroki va ta'sirini baholash bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun sof lingvistik ekspertiza bilan urinishlarga olib keladi. Lingvistik ekspertizaning asosiy metodologiyasi normalarni tahlil qilishga asoslanadi. Har bir lug'atni tuzish mashaqqatliliigi tufayli bu yo'l bizga shubhali ko'rinadi; agar turli markazlardagi ko'plab jamoalar bir vaqtning o'zida lug'atlar bilan shug'ullansa, ular yaratgan lug'atlar muqarrar ravishda qarama-qarshiliklarni o'z ichiga oladi va shuning uchun talab qilinadigan me'yor vazifasini bajara olmaydi. Bundan tashqari, lug'atlar faqat eng xarakterli invariantlarni tuzatishga qodir, shu bilan birga tilning ishlashida mutlaqo bir ma'noli, ammo alohida variantlar mavjud bo'lib, hech qanday lug'at ta'riflariga mos kelmaydigan leksik birliklarning kontekstual ishlatilishi. Ularni tahlil qilish uchun yuqori darajada ixtisoslashgan lingvistik yondashuv emas, balki faqat fanlararo psixolingvistik yondashuv yetarli. Matnlarning ma'nosi va ularning ta'sirining ta'siri, ularning ma'nosidan farqli o'laroq, ulardan foydalanishning situatsion kontekstiga, kommunikativ niyatga va hokazolarga bog'liq. Faqat qisman va ba'zan bu ta'sir qavs ichidan chiqarilishi mumkin. Lug'atlarda qayd etilgan so'zlarning ma'nosidan kelib chiqadi, tahlilning sof lingvistik nuqtai nazar bilan chegaralanadi. Biroq ko'p hollarda kommunikativ vaziyat matn semantikasini o'zgartiradi va ma'no va ma'no o'rtasidagi farq juda katta bo'lib chiqadi. Agar ma'lum bir kontekstdagi ibora la'nat sifatida qabul qilinmasa, bu mavzu bo'yicha qanday lug'atlarda yozmasin, u qarg'ish yoki haqorat bo'lmaydi. Va aksincha (bu yerda bir mashhurlatifani eslashimiz mumkin: sudya Rabinovichning firibgar ekanligini isbotsiz da'vo qilgan tuhmatchidan bu unday emasligini oshkora e'lon qilishni va undan kechirim so'rashni talab qildi. U o'rnidan turdi va dedi: "Rabinovich firibgar emasmi? Kechirasiz ..."). Har qanday matn odamlarning o'zaro aloqasida vosita bo'lib, yaxshi yoki yomon, ma'lum bir funktsiyani bajaradi. Matnning ma'nosi uning vazifasi bilan, nima uchun yaratilganligi bilan, bog'liqligi bilan belgilanadi. Reklama shiori, agar u reklama shiori bajarishi kerak bo'lgan vazifani bajarmasa, reklama shiori emas. Agar haqorat shunday qabul qilinmasa, bu vazifani bajarmasa, haqorat hisoblanmaydi. Matnlarni ekspert tahlilida bu cheklanishni bartaraf etish uchun sof lingvistik tahlildan tashqariga chiqish va matn elementlarining ma'lum bir kommunikativ va kengroq aytganda, hayotiy kontekstda egallagan ma'nolarini tekshirish muqarrar ko'rinadi. A.R. Ratinov, M.V. Kroz va N.A. Ratnova tegishli ekspert vaziyatini batafsil tahlil qilish asosida bir xil xulosaga keladi: "Bunday tadqiqotlarni ishlab chiqarishda ustuvorlik materialning umumiy semantik yo'nalishini o'rnatadigan ijtimoiy psixologlar va psixolingvistlarga tegishli bo'lishi kerak. uning

auditoriyaga ta'siri, filologlar esa muallif tomonidan jinoiy niyatni amalga oshirish uchun qo'llagan til, nutq vositalarini tahlil qilish bilan cheklanishlari kerak". Har tomonlama, xususan, psixolingvistik ekspertiza matnni ma'lum bir "to'g'ri" ma'noga ega bo'lgan "o'z-o'zidan narsa" sifatida emas, balki kamida uchta bo'g'inni o'z ichiga olgan faoliyat-kommunikativ tizimdagi ta'sir vositasi sifatida ko'rib chiqadi: niyatlar va kommunikatorning maqsadlari, u ishlatadigan til vositalari va natija (idrok va ta'sir). So'z orqali ta'sir qilish: sababiy bog'liqlik muammosi, keyingi muammo matn va ta'sirning psixologik ta'siri o'rtasidagi sababiy bog'liqlik faktini aniqlash bilan bog'liq: sha'n va qadr-qimmatni haqorat qilish, ma'naviy zarar yoki obro'ga putur etkazish, nizo qo'zg'atish va hokazo. Bizni qiziqtiradigan ta'sir mavjudligini qanday aniqlash mumkin? Inson xatti-harakati matn bilan birinchi tanishuvda, uni muvaffaqiyatli yo'naltirish uchun turli xil yordamlardan foydalanadi. Unga notanish xorijiy yoki hatto sun'iy tildagimatnni qabul qilib, u darhol so'zlar orasidagi bo'shliqlarga, tinish belgilariga, bayonotning takrorlanadigan elementlariga yoki alohida so'zlarning elementlariga e'tibor qaratib, undagi ba'zi muhim qismlarni ko'rishga harakat qiladi. Bunday holda, tizimli tayanchlar alohida rol o'ynaydi. Ularning funksional ahamiyati qabul qiluvchida nutq tajribasini to'plashi natijasida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Белянин В. П. Психоллингвистика. –М., 2004. –С. 8.
2. Shaykhislamov, N. (2020). Cognitive Linguistics, the Symbolic and Interactive Functions of Language. Образование и наука в XXI веке, 1(6), 390-393.
3. Белянин В.П. Психоллингвистика. Учебное пособие. –М.: Флинта, 2008.
4. Усманова Ш. "Психоллингвистика" фанидан маъруза курслари. –Тошкент: Университет, 2014.
5. Ахмедова М. Х. Психоллингвистиканинг назарий асослари. –Тошкент, 2016
6. Leontyev A. A. Psixolingvistika asoslari. M.: "Sensiz", 1999 yil.
7. Gluxov V. P., Kovshikov V.A. Psixolingvistika. Nutq faoliyati nazariyasi. MAST; Astrel, 2006-yil.
8. Nutq psixologiyasi tarixining qisqacha tavsifi.
IA:<http://www.scipsychology.ru/ctr/1115.html>
9. Zorkina O. S. Matnni o'rganishga psixolingvistik yondashuv to'g'risida // Til va madaniyat. Novosibirsk, 2003. S. 205-210.
10. Saxarniy L.V. Psixolingvistikaga kirish. L.: Leningrad davlat universiteti nashriyoti, 1989.54 p.